

The Gleaner

Vol 28 (2011)

In Memoriam of C. G. Patrinelis

Παναγιώτου Σούτσου, Ποιήσεις, 1831.
Βιβλιογραφικές διευκρινήσεις, χρονολόγηση της
έκδοσης, και κάποιες αθησαύριστες πληροφορίες

Αλέξης Πολίτης

doi: [10.12681/er.137](https://doi.org/10.12681/er.137)

To cite this article:

Πολίτης Α. (2010). Παναγιώτου Σούτσου, Ποιήσεις, 1831. Βιβλιογραφικές διευκρινήσεις, χρονολόγηση της έκδοσης, και κάποιες αθησαύριστες πληροφορίες. *The Gleaner*, 28, 307–319. <https://doi.org/10.12681/er.137>

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΣΟΥΤΣΟΥ, ΠΟΙΗΣΕΙΣ, 1831

Βιβλιογραφικές διευκρινήσεις, χρονολόγηση της έκδοσης,
και κάποιες αθησαύριστες πληροφορίες

ΟΤΟΜΟΣ ΤΩΝ ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ του Παναγιώτη Σούτσου με τον «Οδοιπόρο» και άλλα ποιήματα περιγράφεται έτσι στην *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα*, του Φίλιππου Ηλιού, τ. Β', Αθήνα 2011 (αρ. 1831.107):

Παναγιώτου Σούτσου *Ποιήσεις*. Τόμος Πρώτος. Εν Ναυπλίου. Εν τη Εθνική Τυπογραφία Διευθυνομένη υπό Παύλου Πατρικίου. 1831.

4ο, φ. 2+σ. ε+2 λ.+1 χ.α.+160+εξώφ. – Σε ένα τμήμα των αντιτύπων τα 4 πρώτα φύλλα έχουν αναστοιχειοθετηθεί. Ο τίτλος (: Ποιήσεις Παναγιώτου Σούτσου Τόμος Πρώτος --), με τυπογραφικό κόσμημα και γραμμή. – Άλλος τόμος δεν κυκλοφόρησε.

ΠΡΟΓΕΝΕΣΤΕΡΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΗΣΗ-ΠΗΓΗ: Γκίνης-Μέξας, αρ. *2104 =Γκίνης-Μέξας, αρ. *2111

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ: ΒΙΛΟ – ΒRΛ – ΒSA – ΒSBM – CamUL_β – HUL/HL_β – INS – UBL_{ei} – YUL – ΑΠΘ_{εσ} – ΒΗΚ_ρ – ΓΕΝ_{σβ} – ΓΠΣ – ΕΙΦ – ΕΦΛ – ΖΒ_β – ΚΘΔ – ΛΟΒ_β – ΜΧ – ΠΔΚΒΝ – ΣΩΒ – ΦΗΑ

ΨΗΦ: <http://anemi.lib.uoc.gr/metadata/d/b/0/metadata-22-0000132.tkl> <http://publiclibs.ypepth.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=1>

Υποθέτω ότι η βιβλιογράφηση έγινε από τα δύο αντίτυπα της Γενναδείου (με επίσημα MGL 477 και MGL 476 αντίστοιχα) και θυμίζω ότι οι Γκίνης και Μέξας είχαν επιλέξει να αναγράψουν το βιβλίο σε δύο λήμματα, στηριγμένοι σ' αυτά τα δύο αντίτυπα: ας ονομάζουμε εδώ το πρώτο σώμα ΠΟΙΗΣΕΙΣ Α' και το δεύτερο ΠΟΙΗΣΕΙΣ Β' για να συνεννοούμαστε. Από το πρώτο γνωρίζω ένα ακόμη αντίτυπο, εκείνο του Πανεπιστημίου Κρήτης (προσιτό τώρα κι από την ANEMH), κι από το δεύτερο δύο ακόμη: το πρώτο το απέκτησα το 1964, αν σωστά θυμάμαι, από το βιβλιοπωλείο του Νότη Καραβία,¹ το δεύτερο είναι το αντίτυπο της «Ζω-

Η εργασία ετούτη θα ήταν κατά πολύ ατελέστερη αν δεν είχα τη συνδρομή του Γιάννη Κόκκωνα· η μεταξύ-μας ηλεκτρονική αλληλογραφία στάθηκε ένα ιδιαίτερα ωφέλιμο σεμινάριο βιβλιολογίας για μένα.

1. Πρόκειται για έναν σύμμικτο τόμο συγκροτημένον σίγουρα από λόγιο, μάλλον

σιμαίας Βιβλιοθήκης).² Διαπίστωση έτσι ότι οι τυπογραφικές διαφορές ανάμεσα στα δύο σώματα είναι πολύ περισσότερες: προχωρώ λοιπόν σε μια αναλυτική περιγραφή του ΠΟΙΗΣΕΙΣ Β' (δεν έχω ελέγξει παρά μόνο τα τρία αντίτυπα που αναφέρω: τα υπόλοιπα είναι εκείνα που στην αναγραφή των βιβλιοθηκών, παραπάνω, σημειώνονται με το κατωφερές: β).³

4°, ύψος: 20 εκ. 4°, φ. 2+α'-ε'+2 λ+1 χ.α.+160

φ. 1^α ΠΟΙΗΣΕΙΣ | ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΣΟΥΤΣΟΥ | ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ | ΕΝ ΝΑΥΠΑΙΩ. | [τυπογρ. κόσμημα] | ΕΝ ΤΗ ΕΘΝΙΚΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ | ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΗ ΥΠΟ ΠΑΥΛΟΥ ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ. | 1831. φ. 1^β [λευκό] φ. 2^α Ο | ΟΔΟΙΠΟΡΟΣ | ΠΟΙΗΜΑ ΔΡΑΜΑΤΙΚΟΝ. φ. 2^β [λευκό] σ. α'-ε': ΕΠΙΣΤΟΛΗ σ. 1-2: [λευκές] σ. χ.α.: ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΙΚΟΥ ΠΟΙΗΜΑΤΟΣ σ. 1-79: Ο ΟΔΟΙΠΟΡΟΣ, | ΠΟΙΗΜΑ ΔΡΑΜΑΤΙΚΟΝ σ. 80: [λευκή] σ. 81: [μεσότιτλος] ΕΡΩΤΙΚΑ σ. 82: [λευκή] σ. 83-108: ΕΡΩΤΙΚΑ [18 ποιήματα] σ. 109: [μεσότιτλος] ΕΛΕΓΕΙΑ σ. 110: [λευκή] σ. 111-122: ΠΡΟΛΟΓΟΣ [στις σ. 120-122 σε στίχους] σ. 123-157: [τα 6 ελεγεία] σ. 158-160: «Η συνταγματική Ρούμελη εις την Πελοπόννησον», και στο τέλος: ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ.

Τα περιεχόμενα και του σώματος ΠΟΙΗΣΕΙΣ Α' είναι ακριβώς παρό-

στις αρχές του 20ού αιώνα. Δερματόδετη ράχη, με τίτλο: ΠΑΝΑΓ. ΣΟΥΤΣΟΥ | ΤΑ | ΑΠΑΝΤΑ | I-2. Περιλαμβάνει 10 τίτλους, όλους του Παναγιώτη Σούτσου: 2 παράφυλλα μπρος και 2 πίσω, φτηνό χαρτί, λευκά. **1.** *Ποιήσεις...* 1831 (έως τη σ. 80: Ο Οδοιπόρος· βλ. και αρ. 3^α). **2.** *Ο Οδοιπόρος, Τραγωδία...* Μετά διθυράμβου... 1864, 112 σ. [Ηλιού-Πολέμη, *Ελληνική βιβλιογραφία 1864-1900*, Αθήνα 2006, αρ. 1864.380] **3.** *Η Κιθάρα...* 1875, 120 σ. [Η.Π. 1875.686] **3^α.** [Συνέχεια των *Ποιήσεων*, σ. 81-160] **4.** *Ο Αγνώστος...* 1872, 72 σ. [Η.Π. 1872.563] **5.** [Σπάρραγμα από τα *Απαντα*, οι σ. ε'-ζ', ια'-λζ', 1-104 (Πρόλογος και η τραγωδία «Ευθύμιος Βλαχάβας»)] [Γ.Μ. 5511] **6.** *Ο Μεσσίας...* 1877, 219 σ. [Η.Π. 1877.592] **7.** *Η Χαριτήνη...* 1864, ζ'+304 σ. [Η.Π. 1864.201] **8.** *Η βάπτισις του Διαδόχου...* (1868) η'+16+8 σ. [Η.Π. 1868.185] **9.** *Μόθοι έμμετροι...* 1865, ις'+179 σ. [Η.Π. 1865.465] **10.** *Νεκρικός διάλογος...* 1876, 24 σ. [Η.Π. 1876.548].

2. Προέρχεται από τη δωρεά του μητροπολίτη Ιωαννίνων Σπυρίδωνα Βλάχου, ο οποίος το είχε αγοράσει από τον βιβλιόφιλο Κ. Β. Οικονόμου (από τη Σάμο, αγνώστον λοιπών στοιχείων): πληροφορίες από το προσωπικό της Βιβλιοθήκης. Στο τελευταίο φύλλο ο Οικονόμου (προφανώς) είχε σημειώσει ότι το αγόρασε στις 24.4.1944 από τον παλαισπώλη Γ. Λαδά.

3. Δεν αναγράφω την αναλυτική περιγραφή ανά ποίημα: ο ενδιαφερόμενος μπορεί να την βρει στο ΠΑΡΟΥΣΙΟΛΟΓΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ 1800-1850, <http://poetry.ims.forthnet.gr>.

μοια. Όχι όμως και τα τυπογραφικά στοιχεία. Στο σώμα ΠΟΙΗΣΕΙΣ Β' χρησιμοποιούνται δύο οικογένειες ψηφίων: οι σ. α'-δ' [τ.φ. Α], 53-60 [τ.φ. Θ], 85-92 [τ.φ. ΙΓ], 117-124 [τ.φ. ΙΖ], 133-140 [τ.φ. ΙΘ], είναι τυπωμένες με άλλη οικογένεια, «μια καλή απομίμηση των Didot» (την ονομάζω β')· στο αντίτυπο της Γενναδείου έχει ξαναστοιχειοθετηθεί ακόμα ένα οκτασέλιδο, οι σ. 21-28 [τ.φ. Ε], με «αυθεντικά Didot». Οι υπόλοιπες είναι κοινές και στα δύο σώματα κι ακολουθούν την ίδια σελιδοποίηση, εκτός από τις σ. α'-δ' (όπου η αρχή της Επιστολής προς τον Αλέξανδρο Στούρτζα), όπου η διάταξη των σελίδων κάπως παραλλάσσει από εκείνην του ΠΟΙΗΣΕΙΣ Α'· ο τυπογράφος όμως φρόντισε η σ. δ' να τελειώνει με τρόπο ώστε να ταιριάζει με την ε', που είναι κοινή και στα δύο σώματα.⁴ Παραλλάσσει επίσης και το δίπλωμα του χαρτιού: στο ΠΟΙΗΣΕΙΣ Α' οι υδάτινες γραμμές είναι κάθετες προς το κείμενο (και το χαρτί κάπως μεγαλύτερο), ενώ στο ΠΟΙΗΣΕΙΣ Β' παράλληλες· ίσως επομένως και οι δεσμίδες να μην προέρχονται από την ίδια παρτίδα.⁵

Για να εννοήσουμε τί πρέπει να συνέβη με την εκτύπωση του βιβλίου, μας χρειάζεται πρώτα ν' ανατρέξουμε στα όσα γνωρίζουμε γύρω από τα πρόσωπα και τα πράγματα. Αρχίζω από τα προκαταρκτικά. Αντιγράφω την αρχή και κάποια χαρακτηριστικά αποσπάσματα σχετικά με τον *Οδοιπόρο* μιας επιστολής του Παν. Σούτσου προς τον Αλέξανδρο Στούρτζα, από Ναύπλιο, 10.1.1831:

«Ενάρτετε και σεβαστέ ευεργέτα-μου, Έλαβον σήμεραν τας 10 Ιανουαρίου το από 6 Νοεμβρίου γράμμα-σας, αν και εβράδυνε, και μ' αφήνει ανίδεον

4. Οι αναφορές σε «αυθεντικά και μη Didot» (που τις κλείνω σε εισαγωγικά) του Γιάννη Κόκκωνα. Σημειώνω και δύο τυπογραφικά λάθη στην εκτύπωση του ΠΟΙΗΣΕΙΣ Β': σ. β': νους αντί: νοός· σ. γ': ο αριθμός γ' (στην κεφαλίδα) ανεστραμμένος στο δικό-μου αντίτυπο και στης Ζωσιμαίας, κανονικά στο αντίτυπο της Γενναδείου· σ. δ': νεθυμήσεις αντί: ενθυμήσεις· από τις υπόλοιπες σελίδες, δίχως να έχω κάνει συστηματική αντιπαραβολή, σ. 55: καρέγκλαν αντί: καρέγκλαν· σ. 123: Ημεθέων αντί: Ημηθέων· σ. 124: δερολίσης αντί: δερβίσης.

5. Στα κοινά και στα δύο σώματα φύλλα 45-46 και 47-48 του αντίτυπου-μου διακρίνω ένα υδατόσημο (μάλλον κομμένο στα δύο) που δεν το ταύτισα, στα επίσης κοινά φύλλα 79-80 και 103-104 διαβάζονται καθαρά τα γράμματα P G. Ο Γιάννης Κόκκωνας διέκρινε σε φύλλα του αντίτυπου της Γενναδείου, τυπωμένα με τη β' οικογένεια, τα γράμματα M P ή N R· στο δικό-μου αντίτυπο δεν κατόρθωσα να τα εντοπίσω.

των κατά τον πατριαρχικόν οίκον-σας υπέρ τους δύο μήνας, είμαι πλήρης χαράς και αγαλλιάσεως. Έτρεμα (διατί να σας το κρύψω;) έτρεμα μη συκοφάνται ακηλιδώτου νεότητός-μου σας παρέστησαν ότι ανάξιος είμαι της πολυτίμου φιλάς-σας, και σας εψύχραναν προς εμέ.»

Ακολουθούν τα σχετικά με την πολιτική κατάσταση, που περιγράφεται από τη σκοπιά των καποδιστριακών, πολύ έντονα, μάλιστα:

«Μην ακούετε όσα λέγουν κατ' αυτού συκοφάνται της δόξης-του· βεβαιωθείτε ότι η μετριοφροσύνη και επιεικεία την οποίαν έδειξε μετά την παραίτησιν του Λεοπόλδου είναι μεγάλης ψυχής ενδείξεις· αν ηκούετο θέλησις ή συμφέρον του Ελληνικού Έθνους, η διαμονή-του εις την Ελλάδα ήθελον είναι και σωτήριος και κατ' ευχήν των Ελλήνων. Όσον το κατ' εμέ, φίλε, μαρτύρομαι την ενδόμυχον φωνήν της συνειδήσεώς-μου ότι είμαι πλησίον-του διότι τον φρονώ απεσταλμένον της θείας Προνοίας και όχι δι' ατομικά συμφέροντα. [...] Σας περιμένομεν την άνοιξιν [...] καθ' ημέραν τον παν επί το κρείττον προβαίνει, [...] είθε το πρώτον γράμμα-σας να μ' αναγγείλει την μετ' ολίγον άφιξίν-σας! Ο Οδοιπόρος-μου, ποίημα δραματικόν, το οποίον ετελείωσα προσθέσας 1.200 στίχους νέους και μη κρατήσας ειμή 250 στίχους εκ των όσων ηρέσατε, προβαίνει μετ' ολίγον εις φως, άξιος διά την διετή επιδιόρθωσίν-του, του εναρέτου ανδρός εις τον οποίον τον είχαν αφιερώσει. Έχων ως θώρακα το όνομά-σας, ελπίζω ότι θέλει ευρεί τους αναγνώστας συγκαταβατικότερους. Σας εμπρικλείω προκήρυξιν χειρόγραφον διά να παρασταθείτε, αν δεν βαρύνεσθε, να λάβει συνδρομητάς το ποίημα εις την πόλιν-σας.»⁶

Πέρα από την πληροφορία για την επικείμενη έκδοση, που έχει ήδη επισημανθεί,⁷ αξίζει να κρατήσουμε και τη μικροπρέπεια του τόνου —που συνάδει ολότελα με τις κολακείες και τις διπρόσωπες συμπεριφορές όχι μόνο του Παν. Σούτσου, βέβαια, παρά και του ίδιου του Στούρτζα—⁸ όπως και πολλών άλλων. Ξέρουμε πως οι πεποιθήσεις του Σούτσου έκλιναν προς τους αντι-καποδιστριακούς· αν το ποίημά-του «Αι Αθήναι», γράφτηκε πραγματικά «τον Οκτώβριον του 1830 έτους» όπως σημειώνει ο ίδιος,

6. Το γράμμα δημοσιεύτηκε στο *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου 1901*, σ. 28-30.

7. Βλ. Γιάννης Λέφας, *Παναγιώτης Σούτσος*, Αθήνα 1991, σ. 147 και 150-151.

8. Ο Αλέξανδρος Πούσικιν έχει ειρωνευτεί την ευκολία του Στούρτζα να κολακεύει τους ισχυρούς, βλ. *Άλλην καλύτερη ζητώ ελευθερία*, μτφρ. Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, Αθήνα 2004, σ. 132, 133. Για τις ανάλογες συμπεριφορές του Παν. Σούτσου θα χρειαζόταν ολόκληρη μονογραφία· σημειώνω μονάχα ένα περιστατικό του 1837, βλ. Γ. Βλαχογιάννης, *Ιστορική ανθολογία*, επιμ. Α. Αργέλου, Αθήνα 2000, σ. 264-267.

κι όχι αργότερα,⁹ αποτελεί το πρώτο τέτοιο τεκμήριο, αν όχι, συνιστά τεκμήριο του πόσο λίγο μπορούμε να εμπιστευόμαστε τα λεγόμενά-του.¹⁰ Άλλωστε κι από τα όσα γράφει στο γράμμα προς τον προστάτη-του, διαφαίνεται ότι δεν αισθανόταν καθαρό το μέτωπό-του ενόσω διεκδικούσε μια κυβερνητική θέση.

Στις 8.2.1831 ο Παν. Σούτσος διορίζεται –ίσως και χάρη στη συστατική επιστολή του Αλέξ. Στούρτζα– «Γραμματέας της Γερουσίας» στη θέση του αδελφού-του Μιχαήλ που είχε μόλις παραιτηθεί.¹¹ Ένα μήνα αργότερα, 3 Μαρτίου, έγραφε στον παλιό-του δάσκαλο Γεώργιο Σερούιο:

«Εγώ και ο αδελφός-μου Αλέξανδρος ερημιτικών βίον διάγομεν, καίτοι περί τους πολυπλόκους του πολιτικού βίου περισπασμούς εκτεθειμένοι· γράφομεν και ετοιμάζομεν τυπώσεις ποιημάτων. Εγώ μετ' ολίγον τυπώνω δύο τόμους ποιήσεών-μου. Είδα προ έξ μηνών ακόμη τα κελαδήματά-σου, πολλά έχουν την λευκήν ψήφον-μου, αν δε και η λευκή ή μέλαινα ψήφος-μου ολίγον είναι σημαντική.»¹²

Ίσως να μην ήταν και τόσο «ερημιτικός» ο βίος των δύο αδελφών στο Ναύπλιο· φαίνεται πως Φαναριώτες και Επτανήσιοι είχαν δημιουργήσει εκεί τους λογοτεχνικούς-τους κύκλους, όπου σύχναζαν, εκτός από τους Σούτσους, ο Διον. Ταγιαπιέρας (στου οποίου την κρίση υπέβαλλαν τα ποιήματά-τους), ο Αλέξ. Ρ. Ραγκαβής, κ.ά. – άλλωστε στο πρώτο γράμμα προς τον Αλέξ. Στούρτζα, ο Παν. Σούτσος τον πληροφορούσε ότι στο Ναύπλιο «καθ' ημέραν το παν επί το κρείττον προβαίνει».¹³ Και

9. Δημοσιεύτηκε στις 19 Σεπτ. 1831 στην εφ. *Ο Απόλλων*, σ. 234, της Ύδρας· βλ. και *Ποιήσεις*, 1831, σ. 123-126.

10. Πβ. τις παλινωδίες σχετικά με το πότε και το πού γράφτηκε «Ο Οδοιπόρος» που θα σχολιαστούν παρακάτω. Ο Αλέξανδρος Σούτσος πάντως εκείνη την εποχή δημοσιεύει ένα γράμμα, το τελευταίο, του αδελφού-τους Δημήτριου πριν από την καταστροφή στο Δραγατσάνι· πολύ αργότερα το ξαναδημοσιεύει αρκετά εμπλουτισμένο ιδεολογικά, βλ. Alex. Soutzo, *Histoire de la révolution grecque*, Παρίσι 1829, σ. 79 και Αλ. Σούτσος, *Η Τουρκομάχος Ελλάς*, Αθήνα 1850, σ. 73-74. Η αφοσίωση στην αλήθεια δεν χαρακτηρίζει ούτε τους Σούτσους ούτε τους σύγχρονούς-τους.

11. Γιάννης Λέφας, *Παναγιώτης Σούτσος*, ό.π., σ. 58.

12. Βασ. Φρ. Τωμαδάκης, *Γεώργιος Σερούιος (ή Σέρβιος). (1783-1849)*, Αθήνα 1977, σ. 200. Ίσως τα ποιήματα του Σερούιου που έλαβαν («λευκήν ψήφον») να είναι όσα περιέχει το *Τη σεπτή σκιά του ... Μεσολογγίου*, Αίγινα 1828.

13. Για τη φιλολογική και την κοινωνική ζωή στο Ναύπλιο, βλ. Αλέκα Μπου-

πλάι στην εσκεμμένα ασαφή αναφορά στα πολιτικά πράγματα —την ίδια βέβαια εποχή φαίνεται πως πληροφορούσε την αντιπολίτευση στην Ύδρα για τα όσα συνέβαιναν στο Ναύπλιο—¹⁴ ας προσέξουμε επίσης τον αμφίσημα διατυπωμένο έπαινο για τα ποιήματα, που φανερώνει αρκετή έπαρση απέναντι στον παλιό δάσκαλο, παρά τη δήθεν σεμνότητα. Αλλά η σημαντική πληροφορία, βέβαια, είναι πως λογάριάζε να τυπώσει τα ποιήματά-του σε δύο τόμους, και πως η εκτύπωση δεν είχε αρχίσει ακόμα.

Στις 8 Ιουλίου 1831 ο Παν. Σούτσος απολύεται από την κυβερνητική-του θέση· περίπου ένα μήνα αργότερα κατορθώνει να φτάσει, μαζί με τον αδελφό-του Αλέξανδρο, στην Ύδρα,¹⁵ όπου αρχίζει αμέσως να δημοσιογραφεί και να δημοσιεύει αντι-καποδιστριακά ποιήματα. Μετά τον φόνο του κυβερνήτη οι αντιθέσεις καταλήγουν όπως ξέρουμε σε εμφύλιο, και ο Παν. Σούτσος διαφεύγοντας τον αποκλεισμό της Ύδρας περνάει στο στρατόπεδο των συνταγματικών στα Μέγαρα κατά τις τελευταίες ημέρες του Δεκέμβρη 1831. Στο Ναύπλιο θα βρεθεί μαζί με τους ομοϊδεάτες-του ύστερα από την προέλαση και τη νίκη τους στις 25 Μαρτίου 1832, θα εμπλακεί δυναμικά στα πολιτικά, και στις 18 Μαΐου 1832 θα περάσει στον Μιστρά ως «Διοικητής Λακεδαίμονος».¹⁶

Οι *Ποιήσεις* έχουν, είδαμε 160 σελίδες: στις 80 πρώτες βρίσκεται «Ο Οδοιπόρος»: ακολουθούν (σ. 81-109) 18 ερωτικά ποιήματα, ένας μακρής πρόλογος και 6 ελεγεία με έντονο πολιτικό χρωματισμό (σ. 111-122 και

τζουβή-Μπανιά, «Το Ναύπλιο στα χρόνια 1828-1833», *Ο Ερανιστής* 18 (1986), 111-114 και Ελένη Καλαφάτη, «Η πολεοδομία της Επανάστασης: Ναύπλιο 1822-1830», *Τα Ιστορικά* 1, τχ. 2 (Δεκ. 1984), 265-282· για τη ρήση του Σούτσου, *Εθνικόν Ημερολόγιον Σκόκου 1901*, σ. 30.

14. Χρήστος Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια 1828-1831*, Αθήνα 1988, σ. 261.

15. Γιάννης Λέφας, *Παναγιώτης Σούτσος*, ό.π., σ. 60 κ.ε., για την άφιξη στην Ύδρα «προ ημερών ήδη ικανών», εφ. *Ο Απόλλων*, 2.9.1831, σ. 214.

16. Γιάννης Λέφας, *Παναγιώτης Σούτσος*, ό.π., σ. 65-67· για την εμπλοκή των δύο αδελφών στα πολιτικά δεξ το οργισμένο γράμμα του Θεοδωράκη Γρίβα στον Κωλέτη, 30.4.1832: «μήτε έκτακτον Διοικητήν της Δυτ. Ελλ. μήτε εις την Γερουσίαν έταξες τον θεϊόν-μου γερο-Γούστην· άλλο δεν βλέπω παρά Σούτσους διαβόλους και τοιούτους εις τα διοικητήρια...», *Αρχείον του στρατηγού Κώστα Μπότσαρη*, Αθήνα 1934, σ. 214.

123-157)¹⁷ ο τόμος κλείνει με το ποίημα «Η συνταγματική Ρούμελη εις την Πελοπόννησον» (σ. 158-160) που πρέπει να γράφτηκε ή τις τελευταίες μέρες του Μάρτη ή τις πρώτες του Απρίλη 1832.

Τέλη Γενάρη ή το πολύ αρχές Φλεβάρη του 1831 θα πρέπει να τυπώθηκε το *Δήμος κι Ελένη* του Αλέξ. Ρ. Ραγκαβή στην «Εθνική τυπογραφία» του Ναυπλίου· υπολογίζω τη μηνολόγηση επειδή ο πρόλογος υπογράφεται στις 15.1.1831. Ο Ραγκαβής, λίγο μικρότερος από τους Σούτσους, τους θαύμαζε ακόμα πολύ – ιδίως τον Παναγιώτη, που τον θεωρούσε άλλον Λαμαρτίνο ή Πίνδαρο.¹⁸ Είδαμε πως ο Παν. Σούτσος έγραφε στις 10.1.1831 στον Αλέξ. Στούρτζα ότι «Ο Οδοιπόρος-μου [...] προβαίνει μετ' ολίγον εις φως» – σκέφτομαι ότι θα τον ερέθισε που τον πρόλαβε ο νεότερός-του, και θα τον ώθησε να ξεπεράσει τις τυχόν αναστολές-του. Λίγο αργότερα μάλιστα, αρχές του Μάρτη, προτού αρχίσει η δική-του εκτύπωση, λογάριαζε να τυπώσει τα έργα-του σε δύο τόμους, και προφανώς ο πρώτος θα περιλάμβανε τον «Οδοιπόρο» ενώ στον δεύτερο θα συγκέντρωνε τα υπόλοιπα (όχι βέβαια τα ελεγεία, που δεν είχαν τότε ακόμα γραφτεί· ίσως να πρόσθετε όσα είχε τυπώσει στην Ύδρα το 1827, μπορεί και το «Τραγούδιον εις την πτώσιν του Μεσολογγίου»)¹⁹ – άλλωστε ο πρόλογος προς τον Στούρτζα στις *Ποιήσεις* αναφέρεται μονάχα στον «Οδοιπόρο». Αυτό το ποίημα δεν περιείχε καμία πολιτική αναφορά, και επομένως τίποτε δεν θα εμπόδιζε την έκδοσή-του στο καποδιστριακό Ναύπλιο – υποθέτω επίσης η έκδοση θα ήταν πληρωμένη από τον ίδιο.²⁰

Ίσως λοιπόν οι *Ποιήσεις* άρχισαν να τυπώνονται στο Ναύπλιο την άνοιξη του 1831, αλλά τότε η εκτύπωση θα διακόπηκε τον Ιούνιο (ή

17. Είχαν προδημοσιευτεί στον *Απόλλωνα* τα: «Ο Ελληνικός Παιάν!» (16.9.1831, σ. 230, πβ. και 219-222) και «Αι Αθήναι» (19.9.1831, σ. 234)· αυτοτελώς, όλα στην Ύδρα το 1831, τα: *Οι ήρωες της Σπάρτης* [δύο ποιήματα, για τον θάνατο του Κωνσταντίνου Μαυρομιχάλη το πρώτο, του Γεωργίου το δεύτερο], *Η φυλακή του Πέτρου Μαυρομιχάλη*, *Ο Πόρος* και *Το λείψανον του Ιωάννου Καποδίστρια* [Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αιώνα*, Β', Αθήνα 2011, αρ. 1831.103, 130, 131 και 132].

18. Αλέξ. Ρ. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, Α', Αθήνα 1894, σ. 193 (χρησιμοποίησε τη φωτομηχανική επανέκδοση 1999 με το ευρετήριο της Αγγλικής Λούδη).

19. Δημοσιεύτηκε στην *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος* (9.6.1826, σ. 255-256) και δεν θησαυρίστηκε σε συλλογή.

20. Η «Εθνική τυπογραφία» δεχόταν και εξωτερικές εργασίες· το ξέρουμε από την περίπτωση του *Δήμου κι Ελένης*, βλ. Αλέξ. Ρ. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, Α', ό.π., σ. 262.

αρχές Ιουλίου) με την αναχώρηση του Σούτσου από την πόλη, οπότε θα συνεχίστηκε όταν επέστρεψε, τέλη Μαρτίου του 1832 από το σημείο που είχε σταματήσει – αδύνατον να προσδιορίσω ποιο, αλλά πάντως πριν την σ. 109, όπου αρχίζει ο σφόδρα αντι-καποδιστριακός πρόλογος. Η καθυστέρηση και οι ενδιάμεσες πολιτικές αναστατώσεις θα ανέτρεψαν και την προοπτική των δύο τόμων· ο Σούτσος έκρινε καλύτερο να τα συμπεριλάβει όλα, καινούρια και παλιά, σ' ενιαίο σύνολο – έτσι στην τελευταία σελίδα του βιβλίου διαβάζουμε «τέλος του τόμου», απλώς, όχι του «πρώτου». Ίσως πάλι η εκτύπωση να ξεκίνησε ύστερα από την επιστροφή του, αλλά μιας και είχαν σχεδιαστεί το 1831, να κρατήθηκε η χρονολογία του αρχικού προγραμματισμού: εύλογη υπόθεση, αν και η «Επιστολή» προς τον Αλέξ. Στούρτζα που τοποθετήθηκε ως πρόλογος νομίζω πως μας οδηγεί προς την απόρριψή-της, δίχως ωστόσο να την αποκλείει – το ότι ο Σούτσος τη διατήρησε και δεν την αντικατέστησε, φανερώνει πως ενδεχομένως διατηρούσε την ελπίδα να συμφιλιωθεί κάποια στιγμή με τον παλιό προστάτη-του.

Δεύτερο, λιγότερο πιθανό ενδεχόμενο· μήπως «Ο Οδοιπόρος» είχε ήδη κυκλοφορήσει αυτοτελώς σε αυτόνομα φυλλάδια πριν τον Ιούλιο του 1831; Ας μην το αποκλείσουμε²¹ το ότι όμως η οργισμένη αντίδραση του Αλέξ. Στούρτζα από την Οδησό γράφτηκε στις 7.8.1832 κι όχι νωρίτερα –τη συμπεριφορά-του θα την είχε βέβαια πληροφορηθεί– μας οδηγεί να υποθέσουμε πως οι *Ποιήσεις* θα κυκλοφόρησαν κάπου τον Μάιο ή τον Ιούνιο του 1832, και πάντως όχι το 1831 που αναγράφει το φύλλο τίτλου.

Η οργισμένη αντίδραση δημοσιεύτηκε στον *Ελληνικό Καθρέπτη* στις 1.10.1832:

«Απροσδοκίτως περιήλθεν εις χείρας-μου έν σύγγραμμα “Παναγιώτου Σούτσου *Ποιήσεις*” επιγραφόμενον. Τραγέλαφόν-τινα μάλλον ή τραγωδίαν, επί ονόματι “Οδοιπόρον” επροσφώνησεν εις εμέ ο Συγγραφεύς, άνευ αδείας-μου, και ενώ ο τόμος ούτος εν κεφαλίδι βιβλίου φέρει το όνομά-μου και την προσφωνητικήν επιστολήν, απετόλμησεν ο κύριος Σούτσος να επισυνάψει έν προόμιον και ελεγεία διά στίχων, το μεν γέμον ψεύδους, συκοφαντίας και βλασφημίας κατά της ενδόξου μνήμης του

21. Η πρακτική της σταδιακής δημοσίευσης σε χωριστά φυλλάδια θα γίνει κοινή από τα μέσα του 1840-50, όσο ξέρω· ωστόσο το 1830 ο Αλέξ. Ρ. Ραγκαβής σκεφτόταν, για κάποιο άλλο βιβλίο, τη δυνατότητα, ό.π., Α', σ. 254.

[...] Καποδίστρια, τα δε εγκωμιαστικά των μαιοφόνων και πατροκτόνων Γεωργίου και Κωνσταντίνου Μαυρομιχάληδων. Αδύνατον εις εμέ να εκφράσω την δικαίαν αγανάκτησιν της ψυχής-μου [...] θεωρώ ως ύβριν το τόλμημα του Παναγιώτου Σούτσου. Το καταφρονώ όμως ως ανίσχυρον του να επηρεάσει την ατομικήν-μου υπόληψιν. Αρκεί να διαδηλώσω εις το Κοινόν ότι αποποιούμαι και τον προσφωνητήν και την προσφώνησιν. [...] Ο Κυβερνήτης εισακούσας ποτέ την υπέρ του Σούτσου έγγραφον μεσιτειάν-μου, τον κατέταξε εις τα ανώτερα υπουργήματα, αλλά τέλος διακρίνας την ραδιουργίαν και δολιότητα του ανθρώπου, τον απεμάκρυνεν. Προ της αφέσεως όμως αυτού, δεν έπαυεν ο Σούτσος από του να με πληροφορεί διά των σωζομένων επιστολών-του ότι είναι όλως αφοσιωμένος εις τον Κυβερνήτην, και εσχάτως ότι έστεργεν να συναπολεσθεί κινδύνου δοθέντος [...] τον παραδίδω εις τον ακοίμητον σκώληκα της συνειδήσεως-του, εις του θεού και της ανθρωπότητος την κρίσιν», κλπ.²²

Η ποιικιλία τώρα των τυπογραφικών στοιχείων εξηγείται από τη σταδιακή κυκλοφορία των αντιτύπων. Τα σώματα βιβλιοδετούνταν τότε λίγα-λίγα, σύμφωνα με το ρυθμό της ζήτησης: κάποια στιγμή λοιπόν φάνηκε πως ορισμένα τυπογραφικά είχαν τυπωθεί σε μικρότερο αριθμό (ή είχαν καταστραφεί κατά τύχη), και για να ολοκληρωθεί το σώμα χρειάστηκε να ξανατυπωθούν – πιθανόν σε δύο φάσεις (αφού στο αντίτυπο της Γενναδείου ξαναστοιχειοθετείται και το τ.φ. Ε). Επειδή μάλιστα ο Παν. Σούτσος μετακομίζει κάποια στιγμή στην Αθήνα, οπότε αρχίζει να συνεργάζεται πια με τους αδελφούς Αγγελίδη, εκεί θα πρέπει να τύπωσε και τα συμπληρωματικά φύλλα – μάλλον το 1835, ή και λίγο αργότερα.²³ Ετούτη η όχι και τόσο αργή πορεία των πωλήσεων προσφέρει πιστεύω κι ένα τεκμήριο της ευρείας αποδοχής του «Οδοιπόρου» κυρίως, που από το 1842 θα αρχίσει και να επανεκδίδεται.

22. *Ελληνικός Καθρέπτης*, φ. 12, 1/13.10.1832, σ. 48· αποσπάσματα και στο περ. *Πόρφυρας* τχ. 126 (Ιαν.-Μαρτ. 2008), 697-702· πβ. και Γιάννης Λέφας, *Παναγιώτης Σούτσος*, ό.π., σ. 235.

23. Για τη συνεργασία βλ. τα έργα-του *Η Κιθάρα, Νεκρικός διάλογος, Ωδή...* προς την Α. Μ. τον βασιλέα της Ελλάδος Όθωνα, όλα το 1835· τον *Μεσσία*, 1839 και τα *Τρία λυρικά δράματα*, 1842 (προσιτά από την ANEMH εκτός από το δεύτερο). Το κόσμημα της προμετωπίδας των ΠΟΙΗΣΕΩΝ Β' το συναντάμε δυο φορές στην *Κιθάρα* (σ. κδ', 27) και μία στην *Ωδή* (σ. 8). Στην *Κιθάρα* συναντάμε επίσης και το πολύ κοινό κόσμημα της σ. 85.

Δεν νομίζω πως διαθέτουμε τα στοιχεία για να καταλήξουμε πότε συντέθηκε «Ο Οδοιπóρος»²⁴ ακριβέστερα θα έλεγα πως τα όσα μαρτυρεί ο ίδιος ο Παν. Σούτσος είτε δεν ανταποκρίνονται στα πράγματα είτε τα παραποιούν: στην πρώτη-του αναφορά, το γράμμα της 10ης.1.1831 προς τον Στούρτζα, έκανε λόγο για την «διετή επιδιόρθωσίν-του», και για πρόσφατες προσθήκες 1200 στίχων (σε σύνολο: 1353 στίχων που συγκροτούν το κείμενο του 1831), ενώ στην «Επιστολή» των *Ποιήσεων*, σημειώνει: «σχεδιασθείς εις τον νεφελώδη ορίζοντα της αρκτώας Ευρώπης» υποδεικνύοντας υποθέτω το Παρίσι, όπου βρισκόταν τον χειμώνα του 1827 και το 1828.

Πολύ αργότερα, το 1860 αναδημοσιεύοντας τον «Οδοιπóρο» στην εφημερίδα που εξέδιδε ο ίδιος, τον *Ήλιο*, η σύνθεση χρονολογείται 1826²⁵ λίγα χρόνια πιο ύστερα, 1864, στην ύστερη έκδοση του έργου ενόσω ζούσε ο Παν. Σούτσος, την «φυλάττουσα την γλώσσαν της παλαιάς πρώτης εκδόσεως», ο πρόλογος του εκδότη, φανερά υπαγορευμένος από τον ποιητή, αρχίζει έτσι: «Δίδομεν εις το κοινόν τον *Οδοιπóρον* οίον εκελάθησαν αι Μούσαι εις τον ποιητήν υπό τον Παρνασσόν, τω έτει 1827», και κατόπιν:

«εγράφη δε κατά την Ιωνικήν, Δωρικήν και Αιολικήν γλώσσαν, ήν ομίλουν ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Πέτρος Μαυρομιχάλης, ο Ανδρέας Μιαούλης, ο Μάρκος Βότσαρης, και ήτις αμαθώς καλουμένη χυδαία υπό-τινων λογίων, εγράφη παρά του Ομήρου, του Πινδάρου, και των τριών εν Αθήναις Τραγικών κατά τους χορούς αυτών και διεσώθη παρ' ημίν παραδόξως. Σκηναί-τινες αυτού του δράματος ανεγνώσθησαν εις τον Διονύσιον Σαλομόν, όστις καιτοι καταδικάζων άπαντα τα εν τη Ελλάδα γραφόμενα ως παρά του λαού μη εννοούμενα, εύρε και την ποιήσιν υψηλήν και την γλώσσαν γλυκείαν του Οδοιπóρου. Ότε τω έτει 1836 ο Αθανάσιος Χριστόπουλος εις τον Πειραιά ελιμενίσθη, ο ποιητής του Οδοιπóρου ήκουσε παρ' αυτώ τα εξής: “Εγώ και ο Νερούλος Ρίζος εβάλομεν τους θεμελίους λίθους της νεοτέρας ποιήσεως, αλλ' ο Οδοιπóρος εις ήγαγεν εις την Ελλάδα παραβολάς νέας, ιδέας νέας και ποιήσιν ισχυράν, άγνωστον μέχρι τούδε”. Ότε ο Αλέξανδρος Σούτσος διανύσας το σατυρικόν αυτού στάδιον μετά δόξης, είχεν ήδη ποιήσει τας πρώτας σατύρας

24. Ο Γιάννης Λέφας, *Παναγιώτης Σούτσος*, ό.π., σ. 145 κ.ε. συγκεντρώνει τις πληροφορίες· εδώ εξετάζονται από διαφορετική οπτική.

25. Στηρίζομαι στις πληροφορίες του Γιάννη Λέφα, *Παναγιώτης Σούτσος*, ό.π., σ. 113, πβ. και σ. 145 κ.ε.

αυτού και τα σατυρικά του *Πανοράματος* ασμάτια και εις την Οθωμανικήν Ελλάδα μετέβαιναν, εύρε τον Οδοιπόρον εις όλα τα στόματα των νέων και των νεανίδων. [...] Το πρώτον κείμενον ημείς εκδίδομεν σήμερον, παραδεχθέντες του ποιητού προσθήκας-τινας δραματικής συγκινήσεως. Ο ποιητής του Οδοιπόρου ουδεμίαν γνώσιν είχε της εγκρυσπυμένης εν αυτώ ποιητικής φαντασίας μέχρις ηλικίας δεκαεπταετούς. Πορευόμενος τότε εις Στεφανούπολιν της Τρανσυλβανίας καθ' οδόν ονειροπτόλει νεάνιδα κατά τον Βόσπορον»,

τη Ραλού δηλαδή, που αναφέρεται και ονομαστικά, «ώστε μετά τρεις μήνας απερχόμενος από της Στεφανουπόλεως και εις την Ελλάδα πορευόμενος, επορεύετο ποιητής μουσόληπτος». Στο δρόμο αρρώστησε κι έμεινε για λίγο στην Ιταλία· στην Ελλάδα φτάνει τον Μάη του 1825, και, «το δ' έτει 1827 εις τα ερήμους ακτάς της Σαλαμίνας συνέθετο τον Οδοιπόρον». Ακολουθεί ένα απόσπασμα τριών στροφών της γαλλικής Ωδής στην Ραλού (*Ode prononcée sur le tombeau de la Jeune Rhalou, compagne de mon enfance dédiée à Adelaïde Montgolfier*) του 1828, καθώς και άλλες πληροφορίες για τη Ραλού (συσχετίζει τον γάμο-της με το λυρικό-του δράμα *Ο Άγνωστος*, αλλά και τις πρώτες-του εντυπώσεις με μια σκηνή του *Βλαχάβα*, παραθέτοντας κι αποσπάσματα)· τέλος υπερασπίζεται τον «Οδοιπόρο», συγκρίνοντάς-τον με την *Ανδρομάχη* του Ρακίνα, από την οποία προσθέτει μερικά κομμάτια μεταφρασμένα από τον ίδιον.²⁶

Πέρα δηλαδή από τους ατεκμηρίωτους επαίνους του Σολωμού και του Χριστόπουλου, πέρα από τα λεγόμενα του Αλέξανδρου πως στην «οθωμανική Ελλάδα» νέοι και νέες είχαν αποστηθίσει τον «Οδοιπόρο», πληροφορούμαστε τώρα και ότι ο πρώτος πυρήνας του ποιήματος προέκυψε από την έκπαγλη ακτινοβολία των αρετών της Ραλούς· η σύνθεση

26. *Ο Οδοιπόρος τραγωδία...*, Αθήνα 1864, σ. 7-16 [Ηλιού-Πολέμη, ό.π., 1864.380]· η ωδή στη Ραλού, *Odes d'un jeune Grec*, Παρίσι 1828, σ. 47-54. Ο πρόλογος φέρει την υπογραφή «Ο Εκδότης», και τοποχρονολογία, Αθήνα 20.7.1864· αναπαράγεται σε όλες τις μεταγενέστερες εκδόσεις, και τις λαϊκές. (Διόρθωσα, όπως και ορισμένες από τις επόμενες εκδόσεις, το «Ότε ο Αλέξανδρος Σούτσος [...] είχεν ήδη ποιήσας» σε: «ποιήσει»). Για το κείμενο και τις ποικίλες γλωσσικές τροποποιήσεις-του, βλ. Βάλτερ Πούγνερ, «Το αυθεντικό κείμενο του *Οδοιπόρου* του Παναγιώτη Σούτσου στην έκδοση του 1831», *Ελληνικά* 59 (2009), 101-124, και Ο ίδιος, «Το οδοιπορικό του *Οδοιπόρου* μέσα στο γλωσσικό ζήτημα. Οι τέσσερις γραφές του πρώτου ρομαντικού δράματος του Παναγιώτη Σούτσου (1831, 1842, 1851, 1864)», *Παράβασις* 8 (2008), 319-378· και στον τόμο του ίδιου *Τα Σούτσεια*, Αθήνα 2007.

πραγματοποιήθηκε όμως σε ελληνικό έδαφος, στην ένδοξη Σαλαμίνα, τη στιγμή που ψυχομαχούσε και πέθαινε ο Καραϊσκάκης. Γνήσια λοιπόν ρομαντική έμπνευση και στα τρία-της στάδια: πρώτα η λάμψη της ομορφιάς και της αρετής μετατρέπει τον νεανία σε μουσόληπτο, έπειτα η ποιητική διατύπωση στα γαλλικά μεταπλάθει τη ζωντανή κοπέλα σε νεκρή προκειμένου να την υμνήσει, τρίτον η δεύτερη μετατροπή, σε στιγμές ηρωικές και δραματικές για τον ελληνικό αγώνα, συνδυάζει πια τον πολεμιστή Οδοιπόρο με τη ζωντανή ακόμα κοπέλα.

Εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε πως στα 1831 ακόμα, γοητευμένος από το ρομαντικό κλίμα που είχε γνωρίσει στο Παρίσι, ο Σούτσος αρέσκεται να συνδέσει το ποίημά-του με τον «νεφελώδη ορίζοντα της αρκτώας Ευρώπης», ενώ λίγο νωρίτερα στο γράμμα-του προς τον Στούρτζα θέλει να τον κολακέψει: έτσι τονίζει το πόσο τον διόρθωσε αφού επέστρεψε, Δεκέμβρη του 1829, στην Ελλάδα. Στα γεράματά-του όμως προτιμά το έργο-του να είναι όλο ελληνικό, κι έτσι τροποποιεί τα όσα είχε ο ίδιος γράψει.

Απομένει ένα μικρό ζήτημα που δεν θα ήθελα να μείνει ασχολίαστο. Στην «Επιστολή»-πρόλογο του 1831, αφού αναφερθεί στο πενιχρό ενδιαφέρον της ελληνικής κοινωνίας για τα «χρήζοντα σκέψεως ποιήματα», ενώ άλλοι «αυθαδώς κρίνουν περί παντός πονήματος»), διαβάζουμε και τα εξής:

«Είθε η θεία πρόνοια να μ' έδιδε μετ' ολίγον την παρηγορίαν του να φανώ χρήσιμος εις τους ομογενείς-μου δι' εμβριθεστέρων πονημάτων, και χορηγούσα-με λιτής διαίτης πόρον διαρκή, να μ' ενίσχυεν εις την αγίαν και φιλόσοφον απόφασιν του να κλείσω την θύραν-μου εις τους περιπλόκους περισπασμούς του πολιτικού βίου, αφιερούμενος εις των αθών γραμμάτων την σπουδήν! Εις την πατρίδα του Σωκράτους, του Πλάτωνος, εις τους ελαιώνας των κλεινών Αθηνών η φαντασία-μου αναπετώσα ευρίσκει μακάριον τον ερημιτικόν βίον, τον οποίον δι' εαυτήν προμελετά. Αγρός και καλύβη, ολίγοι φίλοι μακρόθεν, πολλά βίβλοι πλησίον, ενθυμήσεις παλαιαί και νέαι πέριξ, επί κεφαλής δώμα ουρανού μειδιώντος, ιδού τα τελευταία όνειρα ονειρευθείσης νεότητος [...] ιδού, ενάρτε Στούρτζα, ναυαχρησάσης ψυχής οι τελευταίοι πόθοι...»

Προφανώς το αίτημα «λιτής διαίτης πόρον διαρκή» απευθύνεται προς τον Στούρτζα: ο Σούτσος θα είχε ακούσει πως στην Ευρώπη ορισμένοι πλούσιοι μαικήνες χορηγούσαν («υποτροφίες») σε καλλιτέχνες. Αν δεν πρό-

κειται για ένα ακόμα τερτίπι προκειμένου να πεισθεί ο πλούσιος συγγενής ότι ο Σούτσος αδιαφορούσε για την πολιτική, τότε πρόκειται όχι απλώς για την πρώτη, παρά για τη μόνη, όσο ξέρω, διατύπωση του αιτήματος: «επάγγελμα ποιητής» – τεκμήριο κι αυτό του ορμητικού Ρομαντισμού προς τον οποίο έπλεε, πλησίστιος πια, η ελληνική λογιουσύνη.

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Résumé

PANAGIOTIS SOUTSOS, *POÉSIES*, NAUPLIE 1831

Indications bibliographiques, datation de l'édition et quelques renseignements complémentaires

On trouve deux tirages différents de cette édition ; dans quelques exemplaires, la page de titre et cinq ou six feuilles typographiques sont imprimées avec d'autres caractères que le corps du livre.

L'histoire de l'impression du volume peut nous donner des indications sur cette particularité. Selon toute probabilité, l'impression commença avant juin 1831 ; mais à cette date-là, Soutso quitta Nauplie pour rejoindre l'opposition à Capodistria. Quand il revint, il trouva à l'imprimerie les feuilles déjà imprimées et continua l'impression. Ce désordre peut expliquer le manque de quelques feuillets quand commença la reliure, qui ne se faisait pas simultanément pour tous les exemplaires, mais au fur et à mesure qu'ils étaient achetés. Le livre ne fut complété qu'après mars 1832, année qui est sa date véritable.

L'article essaye aussi d'expliquer les informations contradictoires de l'auteur sur sa conception de l'idée centrale d'« Odoiporos ».

ALEXIS POLITIS